

جایگاه «بسیج» در رویکرد امام (ره) نسبت به راهبرد «دفاع همه‌جانبه»*

دکتر سیداصغر کیوان‌حسینی
استادیار دانشگاه فردوسی (مشهد)

فصلنامه مطالعات بسیج، سال نهم، شماره ۳۰، بهار ۱۳۸۵

چکیده

ارزیابی جایگاه بسیج در مجموعه اندیشه‌های دفاعی حضرت امام خمینی (ره)، به‌ویژه از زاویه اصول و فرمول دفاع همه‌جانبه، از طریق بررسی نظریه «بازدارندگی مبتنی بر بسیج مردمی» به غنای نظری بحث خواهد افزود. در همین ارتباط توجه به سابقه اهتمام به مقوله «نظامی‌گری مبتنی بر توان مردمی» در آثار حضرت امام راه‌گشا خواهد بود. در این زمینه آثاری چون «کشف‌الاسرار» و «حکومت اسلامی» شواهد مشخصی را ارائه می‌دهند. فرمان تشکیل بسیج در اولین ماه‌های بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، از اراده و بصیرت امام (ره) در خصوص بازنگری در ساختار دفاعی کشور حکایت دارد؛ ابتکاری خاص که به کمک تأکید مکرر ایشان بر پویایی و نوآوری این نهاد مردمی در حوزه‌های آموزش نظامی، عقیدتی، ... از بالندگی لازم برخوردار شد. در این میان پافشاری بر اهدافی چون فرهنگ‌سازی ملهم از شهادت‌طلبی قابل تأمل است.

کلیدواژگان

بسیج، امام خمینی (ره)، دفاع همه‌جانبه، راهبرد

* مقاله حاضر، حاصل بخشی از یافته‌های طرح پژوهشی «جایگاه مقوله دفاع همه‌جانبه در اندیشه‌های فقهی - سیاسی حضرت امام خمینی (ره)» است که در سازمان مطالعات و تحقیقات بسیج به اجرا درآمده است.

مقدمه

اهتمام حضرت امام خمینی(ره) نسبت به مقوله بسیج، به ویژه از زاویه رویکرد ایشان نسبت به مسئله «دفاع همه جانبه»، در چارچوب الگوی نظری و عملی آن حضرت، مورد منحصربه فردی را متذکر می شود. در واقع؛ ارتباط مفهومی و محتوایی این دو، از آنجا آشکار می شود که امام خمینی(ره) در اولین بیان صریح در باب دفاع همه جانبه، بلافاصله بعد از اشاره به این راهبرد، از بسیج سخن می گوید:

«... ولی در شرایط عادی باید با سعه صدر و به دور از حب و بعضی ها به این مسائل پرداخت ... و تجارب را به دیگران منتقل ساخت و در تجهیز کلیه آحاد و افراد این کشور و بر اساس اصول و فرمول دفاع همه جانبه و تا رسیدن به تشکیل واقعی و حقیقی بسیج بیست میلیونی کوشش نمود.» (صحیفه نور، ج ۲۱، ص ۱۹)

اولاً؛ همان گونه که اشاره شد، از سیاق تعبیر حضرت امام خمینی(ره) مشخص می باشد که دفاع همه جانبه، به عنوان استراتژی مقابله گری در برابر تهاجم همه جانبه دشمن، در کنار بهره گیری از توانمندیهای نظامی و دفاعی نیروهای مسلح، کماکان نیازمند نقش مکمل بسیج به عنوان مهم ترین نماد توانمندی دفاعی مردمی خواهد بود؛

ثانیاً؛ بهره گیری از توانمندی بسیج، مختص به زمان و صحنه رویارویی مستقیم با دشمن نیست. در واقع؛ در زمان صلح باید فضای مناسب را برای نقش آفرینی نیروهای متشکل مردمی در عرصه دفاع فراهم آورد.

ثالثاً؛ تأکید بر تعبیر «ارتش بیست میلیونی» بیش از تعیین و تحدید کمی، بر ضرورت تداوم برنامه ریزی های دفاعی و امنیتی با هدف جذب هرچه بیشتر

صنوف مردمی به سوی این مهم دلالت دارد؛ جاذبه‌ای فراگیر که باید از هر نوع جهت‌گیری ملهم از حبّ و بغض طیف‌گرایانه بری باشد.

مقاله حاضر در صدد واکاوی چگونگی معنایابی بسیج در تفکر دفاعی امام خمینی (ره) برآمده است. در مسیر بررسی این الگوی ارتباطی، در ابتدا به «استراتژی بازدارندگی مردمی» اشاره خواهد شد. در ادامه، پیشینه توجه حضرت امام (ره) به مقوله توانمندی‌های نظامی مردمی در فضای قبل از پیروزی انقلاب مورد توجه قرار می‌گیرد. زمینه‌های صدور فرمان شکل‌گیری بسیج و کارویژه‌های متنوع این نهاد مردمی از زاویه رهنامه دفاع همه‌جانبه، از دیگر محورهای مقاله حاضر خواهد بود.

الف - «بسیج»، مهم‌ترین نماد «استراتژی بازدارندگی مردمی»

به نظر می‌رسد که بهترین چارچوب نظری برای تبیین جایگاه بسیج در قاموس دفاعی حضرت امام خمینی (ره)، راهبرد «بازدارندگی مردمی» است. در مورد ماهیت استراتژی بازدارندگی مردمی، باید اشاره کرد که «این استراتژی در زمره مهم‌ترین راهبردهای دفاعی کشورهای محسوب می‌شود که در معرض خطر تهاجم یا تجاوز دشمن بالقوه قرار دارند. این سیاست از دو بعد دفاعی و تبلیغی تشکیل شده است. در بعد دفاعی، کشور در معرض هجوم، می‌کوشد با افزایش منابع داخلی قدرت و بسیج عدّه و (نیروهای نظامی و مردمی) و عدّه (تسلیحات و جنگ‌افزار)، برتری قدرت بسیج یافته و در دسترس خود را بر توان نظامی بالقوه دشمن نشان دهد که تا از این رهگذر، او را از اقدام تجاوزکارانه یا از تداوم اشغال بازدارد و با به رخ کشاندن نیروی مقاومت مردمی و قابلیت آماده‌سازی نظامی از طریق بسیج دفاعی و تشکل نیروهای

غیرنظامی، در اراده تجاوزگری دشمن تزلزل ایجاد کند و او را از اقدام به هجوم یا تجاوز احتمالی برحذر دارد. در بعد تبلیغی، این استراتژی زبانی یا اعلامی یا تبیینی بر آن است که به دشمن بالقوه تفهیم کند که هزینه و بهای اقدام به جنگ، بیش از منافع متصور آن است و او را متقاعد سازد که با توجه به اینکه با مردمی روبه‌رو خواهد شد که از وحدت، انسجام، صبر، پایداری، مقاومت سرسختانه، فداکاری، جانفشانی، ایثار و انگیزه دفاعی برخوردارند، ضربات و لطمات سنگینی را متحمل خواهد گردید؛ و به فرض تسلط ظاهری بر سرزمین آن کشور، نه بر قلوب مردم مستولی خواهد شد، نه بر اراده آنها؛ و در نهایت، با شکستی سهمگین و با تحمل خسارت جانی و مالی و مهم‌تر از همه، ضررهای سیاسی و ایدئولوژیک، مجبور به بازگشت به سرزمین خود خواهد گردید. لذا کشور در معرض تهاجم تلاش می‌کند با به‌کارگیری استراتژی بازدارندگی مردمی، برتری قدرت عددی و ایمانی را بر قدرت تسلیحاتی و قهرآمیز به دشمن نشان دهد و با تبیین آسیب‌پذیری خصم و تجزیه و تحلیل هزینه و بهای گزاف حمله و ناکارایی آن، علاوه بر اتلاف وقت و تحلیل نیروهای نظامی و نابودی وسایل جنگی، دشمن را از تجاوز یا تداوم اشغال باز دارد و از این رهگذر، قدرت پیشگیری قبل از تجاوز و توان مقاومت خود پس از اشغال را به رخ دشمن بکشد تا در دو بعد دفاعی و تبلیغی بر خصم فائق آید و اقدام تجاوزگرانه او را خنثی سازد». (دهشیری، بی‌تا)

ب - نگرش فقهی - سیاسی امام(ره) به «بسیج» در شرایط قبل از پیروزی انقلاب اسلامی
 بر اساس تأمل در آثار و مواضع حضرت امام خمینی(ره) در زمان قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، می‌توان به قراین مشخصی درخصوص ضرورت اتکا

بر «توانمندی نظامی مبتنی بر اراده و عمل توده‌های مردمی» دست یافت. در این زمینه دو کتاب «کشف‌الاسرار» و «حکومت اسلامی» که به ترتیب به سالهای ۱۳۲۰ و دوره تبعید ایشان در عراق تعلق دارد، قابل توجه است. در کشف‌الاسرار ایشان از دو نوع الگوی نظامی‌گری در قالب نظامهای «اختیاری» و «اجباری» سخن می‌گوید؛ که در این میان مضامینی چون «حضور مردم در صحنه دفاع و جنگاوری» به ویژگی مشترک دو نظام پیش‌گفته تبدیل شده است. در همین زمینه باید از تعبیر دیگری چون «حضور توده مردم در صحنه جهاد و دفاع در جهت اطاعت خدا» سخن گفت. این دیدگاه در قالب تعبیری به ظاهر متفاوت اما با سوگیری مشترک در کتاب ولایت فقیه تکرار می‌شود. در این زمینه باید به اشاره صریح ایشان به آیه «و اعدوا لهم ما استطعتم من قوه و من رباط‌الخیل» و تأکید بر «غفلت مسلمانان از ضرورت تهیه و تدارک نیروهای مسلح و دفاعی و امر آماده‌باش و مراقبت همیشگی در دوره صلح و آرامش» (ولایت فقیه، صص ۲۵-۲۴)، توجه داشت که بیانگر تداوم نگرش دفاعی ایشان بر محور بسیج عمومی و مردمی است.

در کنار دیدگاههای سیاسی، در مجموعه تفکر فقهی و فتاوی امام خمینی (ره) نیز بر بهره‌گیری از توانمندیهای مردمی و نوعی اعلان بسیج همگانی در صحنه دفاع از کیان جامعه اسلامی تأکید می‌شود. اهتمام بر «ضرورت ایفای نقش مسلمانان در صحنه دفاع و دفع تهدید نسبت به مرزهای بلاد مسلمین و توجه خاص به بهره‌گیری از هر وسیله‌ای در جهت تحقق این مهم» و یا طرح این معنا که «در صورت تغافل و کوتاهی دولتهای اسلامی در مورد مسئله دفاع از سرزمینها و مرزهای جامعه اسلامی، وظیفه ترغیب و تحریک آنان به این مهم، بر عهده تمامی مسلمانان و در واقع تمامی افراد

کشور است» (ر.ک. به فتاوی امام در باب دفاع جمعی: «جنگ و دفاع در اندیشه امام خمینی(ره)»، ص ۱۴۹-۱۴۸)؛ نمونه‌های مهمی را در این ارتباط ارائه می‌دهد.

ج - زمینه‌های شکل‌گیری بسیج

برای بررسی زمینه‌های توجه حضرت امام خمینی(ره) به مسئله حساس بسیج مردمی در فراز بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، که به صدور فرمان معطوف به شکل‌گیری این نهاد در آذرماه ۱۳۵۸ منجر شد؛ باید به محورهای زیر توجه داشت:

۱- اهمیت بازنگری در استراتژی دفاع ملی: پیروزی انقلاب اسلامی، در کنار پیامدهای گسترده‌ای که در سطوح ملی، منطقه‌ای و جهانی پدید آورد، از زاویه بازنگری در الگو و نظام دفاع کشور، ضرورت‌های نوینی را پیش کشید. به عبارت دیگر، خارج شدن ایران از گستره پیوندهای امنیتی - دفاعی با بلوک غرب و به‌ویژه امریکا، در کنار محروم‌سازی این ابرقدرت از طیف وسیعی از منافع منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، جمهوری اسلامی ایران را نیز با ضرورت طرح جایگزین مناسبی در سطح استراتژی دفاعی مواجه می‌کرد؛ راهبردی فراگیر که بیش از هر چیز بهره‌گیری از توانمندیهای بومی و درونزا را مدنظر داشت. در این شرایط خطیر، تأکید بر الگوی نقش‌آفرینی مردمی در عرصه صیانت از کیان انقلاب، به‌شدت قابل توجه بود.

۲- ضرورت طرح ابتکار دفاعی برای پاسخگویی به تهدیدهای پیش‌رو: در کنار تأکید بر اهمیت بازنگری در استراتژی دفاعی ایران اسلامی نوپا که به‌طور عمده در سطح کلان تصمیم‌سازی امنیت ملی معنا و هویت می‌یافت، امام(ره) به عنوان فرمانده انقلاب و سکاندار شئون سیاسی و امنیتی کشور، با ضرورت

پاسخگویی و مهار عاجل تهدیدات امنیتی خاصی نیز مواجه بود. در این زمینه شرایط حاصل از تسخیر لانه جاسوسی امریکا که با قلیان شور و هیجان انقلابی مردم از یک سو و از سوی دیگر، با تنش عمیق در سطح روابط ایران و ایالات متحده همراه شده بود، قابل تأمل است. به‌طور منطقی اقدام پیش‌گفته (اشغال سفارت آمریکا) می‌توانست واکنشهای گسترده‌ای را از طرف دولت امریکا، بویژه از بعد نظامی موجب شود. در این وضعیت، صدور فرمان تشکیل بسیج به فاصله ۲۰ روز از حادثه مزبور، می‌توانست زمینه‌های بازدارندگی موردنیاز را در برابر ترفندهای خارجی و تحریکات داخلی فراهم آورد.

۵- کارکردهای بسیج از زاویه راهبرد دفاع همه‌جانبه

بر اساس یک تحلیل کلی از الگوی برداشت و طرز تلقی‌های حضرت امام (ره) نسبت به بسیج، به‌ویژه از بعد رهنامه دفاع همه‌جانبه، می‌توان کارکردهای گوناگونی را برای این نهاد انقلابی در نظر گرفت:

۱- **بسیج و بازدارندگی:** بر اساس ادبیات علمی مربوط به مقوله بازدارندگی، مهم‌ترین بُعد از این مقوله را باید در تأثیرگذاری روانی آن پی‌جویی کرد. به کلام دیگر، اهداف اصلی از فعال‌سازی سیاست بازدارندگی زمانی محقق خواهد شد که چارچوب محاسبات و ارزیابیهای طرف مخاطب این سیاست از رابطه میان سود و زیان حاصل از اقدام به تهاجم، به سوی غلبه خسارتها و ضررهای حاصل (از پیشقدمی در اقدام تجاوزکارانه) به طیف سودهای حاصله هدایت شود. ناگفته نماند که این روند تأثیربخشی روانی و اقناع‌سازی نسبت به بزرگی ضررها در برابر کوچکی منافع، وجود شرایط دیگری را نیز طلب می‌کند.

با توجه به نکته پیشین، از منظر دفاعی امام خمینی (ره) نیز کارکرد

بازدارندگی بسیج از ظرایف خاصی برخوردار می‌شود.

در این زمینه باید توجه داشت که از نظر امام(ره) کارویژه دفاعی بسیج بویژه در عرصه بازدارندگی، منحصر به سیاستهای امنیتی ج.ا.ایران نبوده و گستره‌ای فراملی و جهانی را در بر می‌گیرد. عبارتهای زیر نیاز به هر توضیح در این خصوص را برطرف می‌کند:

«من امیدوارم که این بسیج عمومی اسلامی، الگو برای تمام مستضعفین جهان و ملت‌های مسلمان عالم باشد و قرن پانزدهم، قرن شکستن بت‌های بزرگ و جایگزینی اسلام و توحید به جای شرک و زندقه و عدل و داد به جای ستمگری و پیدادگری و قرن انسانهای متعهد به جای آدمخواران بی‌فرهنگ باشند.» (نوروزی، ۱۳۷۶، ص ۱۶۳)

«باید بسیجیان جهان اسلام در فکر ایجاد حکومت بزرگ اسلامی باشند و این شدنی است، چرا که بسیج تنها منحصر به ایران اسلامی نیست. باید هسته‌های مقاومت را در تمامی جهان به وجود آورد و در مقابل شرق و غرب ایستاد.» (صحیفه نور، ج ۲۱، صص ۵۳-۵۲)

«قدرتهای و ابرقدرتها و نوکران آنها مطمئن باشند اگر خمینی یگه و تنها هم بماند به راه خود که راه مبارزه با کفر و ظلم و شرک و بت‌پرستی است ادامه می‌دهد و به یاری خدا در کنار بسیجیان جهان اسلام، این پا برهنه‌های مغضوب دیکتاتورها، خواب راحت را از دیدگان جهانخواران و سرسپردگان که به ستم و ظلم خویش اصرار می‌نمایند سلب خواهد کرد.» (همان)

«اگر بر کشوری ندای دلنشین تفکر بسیجی طنین اندازد، چشم طمع دشمنان و جهانخواران از آن دور خواهد گردید والا هر لحظه باید منتظر حادثه باشیم.» (همان، ص ۵۲)

۲- بسیج و مردمی بودن: در راستای اهمیت ویژه‌ای که حضرت امام(ره)

برای نقش مردم در پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی قائل بود، ضرورت پیوند ناگسستنی و دائمی میان بسیج و مردم نیز معنا می‌یابد. ایشان در چارچوب ضرورت ارتباط مداوم میان نیروهای مسلح و مردم (ر.ک: همان، ج ۱۵، صص ۶۹-۶۳)، همواره بر ریشه‌یابی بسیج در بطن توده‌های مردمی پافشاری می‌کرد. در واقع؛ این وضعیت را نقطه آغازین و شرط لازم شکل‌گیری و تقویت روحیه ملی برای فداکاری در مسیر آرمانهای بلند جامعه می‌دانست:

«ارتش بیست میلیونی و بسیج عمومی که با سازماندهی خود ملت مجهز می‌شوند، آماده فداکاری در راه اسلام و کشور است.» (همان، ج ۱۳، صص ۸۴-۸۰)

۳- بسیج و ضرورت پویایی و نوآوری مداوم: در چارچوب نگرش دفاعی حضرت امام خمینی (ره)، پوییش و ابتکارآفرینی، دستورکار دائمی صنوف و بخشهای گوناگون نیروهای مسلح محسوب می‌شود. در همین زمینه، بسیج نیز مورد توجه واقع شده است. از نظر ایشان چارچوب نوگرایی و پویایی این نهاد مردمی، محورهای زیر را دربر می‌گیرد:

- آموزش نظامی مستمر و بهره‌گیری از آخرین یادگیری فنون نظامی؛ (همان، ج ۱۰، ص ۲۳۹)
- تقویت و تعمیق مداوم مبانی عقیدتی و علمی نیروهای بسیج (از طریق حوزه علمیه و دانشگاه)؛
- زمینه‌سازی برای ارتقای دائمی روحیه دفاعی و پایمردی در برابر دشمن؛

لازم به ذکر است که بر اساس ارزیابیهای انجام شده، در میان شاخصها و اهداف تربیتی و اخلاقی موردنظر حضرت امام (ره) در مورد بسیج، ۵۳/۸۴

درصد موارد به «ایجاد روحیه دفاعی و استقامت در برابر دشمن» اختصاص یافته است.

- عشق و احساس نیاز دائمی به «شهادت طلبی».

بر مبنای تحلیل‌های ارائه شده، در میان ۱۴۵ مورد از شاخصهای تفکر بسیجی از منظر امام(ره)، ۴۶ مورد به مقوله «شهادت طلبی یا عاشق شهادت بودن» (۳۱/۷۲ درصد) اختصاص یافته است.

نتیجه‌گیری

بر اساس دستاوردهای نوین عرصه مطالعات و بررسیهای امنیتی، در روند ارزیابی و واکاوی از مقتضیات امنیتی جوامع، به‌ویژه در جهان سوم، باید از هر نوع یکسویه‌گرایی و پافشاری بر طیف محدودی از متغیرهای مؤثر پرهیز کرد. بر این اساس، اندیشمندان متأخر، گستره تحلیل‌های خود را در این زمینه به مجموعه فراگیری از مؤلفه‌های سخت و نرم تسری داده‌اند. بر مبنای این نگرش، در کنار شناسایی منابع بحران‌زای فرامرزی که به‌طور عمده ظهور و رواج تهدیدهای سخت‌افزاری را از جنس «تهدید نظامی» معرفی می‌کنند، باید به زمینه‌های درون‌زا و بومی ناامنی‌آفرینی در قالب محورهایی چون: بحران در انسجام اجتماعی، الگوی نقش‌آفرینی مؤلفه‌هایی چون: نژاد، خون، قبیله و قوم در سطح کلان جامعه، میزان وفاداری و پایمردی مردم در مسیر پیشبرد اهداف دولت، ضریب مقبولیت دولت در میان توده‌های مردم و ... نیز توجه داشت. (آذر و مون، ۱۳۷۹، فصل ۴)

ناگفته نماند که همگام با اهتمام بیشتر قدرتهای بزرگ نسبت به تعبیه سازوکارهای نرم‌افزاری در سیاست خارجی، به‌ویژه از زاویه ترویج و توسعه الگوهای فرهنگی و رفتاری خاص، فضای تفکیک میان حوزه‌های داخلی و

خارجی منابع نرم ناامنی نیز به شدت مبهم و پیچیده‌تر از گذشته شده است. با توجه به این مقدمه کوتاه، به نظر می‌رسد که مهم‌ترین بُعد از راهبرد دفاع همه‌جانبه در خصوص بسیج را باید در نقش‌آفرینی این نهاد در حیطه‌های نرم و سخت امنیتی پی‌جویی کرد. به کلام دیگر، هر چند از زاویه اندیشه‌های دفاعی حضرت امام خمینی(ره)، زمینه‌های شکل‌گیری بسیج، در ارتباط با پاسخگویی به طیف گسترده‌ای از تهدیدهای حاصل از ناامنی سخت‌افزاری معنا می‌یابد، اما دامنه این رویکرد دفاعی، در فضایی بسیار گسترده از نیازهای اولیه و به‌طور عمده ملهم از منابع نرم امنیت‌آفرینی درصدد تفسیر و تعیین کارویژه‌های بسیج برمی‌آید. پافشاری حضرت امام خمینی(ره) بر کارکردهای عقیدتی و معنوی این نهاد مردمی که فراتر از ایران، در گستره فراملی و جهانی نیز می‌تواند فضای سرمشق‌گیری را برای توده‌های محروم از تعالیم و دستورات الهی تا سطح تشکیل حکومت اسلامی فراهم آورد، شاهدی بر همین مدعاست.

کلام نهایی را به این نکته ظریف اختصاص می‌دهیم که تفکر امام(ره) در مورد بسیج، دال بر نوعی مدلول حکیمانه است که در قامت شجره‌ای طیبه و درختی تناور و پرثمره جلوه کرده است و شمیم موج وصل و یقین، آن (بسیج) را به مدرسه عشق و مکتب شاهدان و شهیدان گمنام و میقات پابرهنگان تبدیل کرده است. از نظر ایشان، بسیج حد نهایی عروج اندیشه پاک اسلامی است که در صحنه دفاع از اسلام و فرامین الهی، لباس لشکر مخلص خدا را به تن کرده است (صحیفه نور، ج ۲۱، صص ۵۳-۵۲). چنین مرتبت و منزلتی است که فریاد حسرت‌آلود عارف فرزانه‌ای چون امام(ره) را برای تمجید از آنان و غبطه به خلوص و صفای بسیجیان بلند کرده است. (همان)

منابع

- ۱- آذر، ادوارد و مون، چانگ این (۱۳۷۹)؛ *امنیت ملی در جهان سوم*، ترجمه ناشر، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ۲- امام خمینی: صحیفه نور، مجلدات ۱۰، ۱۳، ۱۵ و ۲۱.
- ۳- جنگ و دفاع در اندیشه امام خمینی (ره)، *تبیان*، دفتر بیست و چهارم.
- ۴- دهشیری، محمدرضا (بی تا)؛ "استراتژی بازدارندگی از دیدگاه امام خمینی (ره)"، *نامه پژوهش*، سال سوم، شماره ۹.
- ۵- نوروزی، احمد (۱۳۷۶)؛ "نقش امام راحل (ره) در بسیج عمومی"، *سومین سمینار اندیشه‌های دفاعی حضرت امام خمینی (ره)* (دفتر دوم)، تهران، معاونت ع. س. وزارت دفاع.
- ۶- ولایت فقیه،

